

Sooline aspekt eesti fraseoloogias

Anneli Baran

Käesoleva artikli eesmärgiks on anda sissevaade naise kujutamisse eesti keeles fraseoloogias. Juba mõnda aega on naine olnud populaarseks uurimisobjektiks vanasõnades. Üheks põhjuseks on kindlasti naise läbi aegade kandev, ent samuti ka vastuoluline roll, mis joonestub selgelt välja didaktiliste ütluste põhjal. Ülevaate ainesest võib saada internetist aadressil <http://www.womeninproverbsworldwide.com/>, kust leiab professor Mineke Schipperi eestvõtmisel kokku koondatud eri rahvaste naisteteemalisi vanasõnu, mida ta nimetab “universaalseks tarkuseks”. Ligi 15 000 inglise keelde tõlgitud 300 keele vanasõna seast võib otsida tekste näiteks selliste kategooriate järgi, nagu “naise keha”, “elutsükliid”, “elunn. põhitõed” (armastus, seks, rasedus, sünnitamine), aga ka “naiselik jõud” (töö, teadmised jm.) ja “metafoorsed sõnumid”. Samalt autorilt on ilmunud populaarne raamat *Never Marry a Woman with Big Feet. Women in Proverbs from Around the World* (Ära kunagi abiellu suurte jalgadega naisega. Naised vanasõnades üle maailma, 2004), millele omistati 2005. aastal Eureka Auhind kui parimale akadeemilisele raamatule, mis on suunatud laiemale lugejaskonnale. Seegi fakt annab tunnistust temaatika aktuaalsusest.

Folkloristide-lingvistide kõrval on naise kujutamine vanasõnades pakkunud huvi ka

näiteks antropoloogidele ja sotsioloogidele.¹ Tegemist ei ole aga valdkonnaga, mis on kõigil rahvastel ühtemoodi uurimustega kaetud. Huvitaval kombel on naisekuvandit siiski enim uuritud seoses teatud kindlate rahvaste või maade vanasõnadega. Nii leidub rohkelt huvipakkuvaid käsitlusi eelkõige Aafrika vanasõnadest, sealhulgas võrdlevalt soome ainesega (nt. Matti Kuusi *The Place of Women in the Proverbs of Finland and Ovamboland*). Mõjusaid uurimusi on ilmunud ka Aasia vanasõnadest, näiteks Hiroko Stormilt jaapani naiste kujutamise kohta vanasõnades (1992). Eestis ei ole vaatamata vanasõna-uurimise pikale traditsioonile seni ilmunud analoogseid käsitlusi. Keeleuuri-jalt Asta Õimult on ilmunud *Vanasõnaraamatus* (1984) sisalduvate vanasõnatekstide põhjal väike raamatuke pealkirjaga *Nalja teha, naine võtta...* (2002). See kujutab endast tekstivalimikku, mille sissejuhatuses ütleb autor järgmist: “Väike valimik vanarahva nutikaid tähelepänekuid armastusest ja ihast, ilusast naisest ja heast mehest, tigidast naisest ja halvast mehest, abi-elust, üleaisalöömisest jm.”.

Naise rolli tolaeageses ühiskonnas iseloomustavad siinkirjutaja arvates ilmekalt vanasõnad, nagu *Metsa läheb mehta naine, soosse ohjata hobune* (EV 6774²) või *See pole õige naine, kes ei jäksa toita kahte last ja meest* (EV 7324). Naise sotsiaalne staatus oli üksnes ja ainult seotud koduse majapidamisega. On selge, et vanasõnades valitsev moraal esindab omaaegset, suuresti patriarhaalseks peetavat ühiskonda ja tollal valitsenud töökspidamisi. Tänapäeval võibki kohata pigem arvamust, eelkõige just noorte inimeste seas, et sellised arusaamad on iganenud (ühe näitena tooksin ajakirjas *Naised* ilmuva vanasõnade seletamise rubriigi, kust võib lugeda just niisuguseid arvamusalvusi).

Eesti rahvaluule lühivormide uurimise traditsioonis on vanasõnadega tihedalt seotud see osa kujundlikust kõneloomest, mida üldistatult nimetatakse fraseoloogiaks. See on aines, mis oma loomuselt on pigem keel kui folkloor. Seega

midagi sellist, mida kasutatakse sarnaselt sõnadega, ent mille põhieesmärgiks on lisada keelelisele väljendusele värvikust, ekspessiivsust, aga kindlasti ka hinnangulisust.

Järgnevaga soovin fraseoloogina anda esmase ülevaate naise kohta käivatest väljenditest eesti fraseoloogias. Ka nende tekstide puhul tuleb rääkida minevikuliselt, sest enamusi eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaasi kirjapanekutest, millele oma järeldestes tuginen, pärinevad 19. sajandi lõpust ja 20. sajandi esimesest poolest, s.t. rahvaluule kogumise tippajast.³ Samas võiksid need pika aja jooksul kokku kogutud tekstid anda eeldatavalt üsna hea ülevaate neil aegadel kehtinud arusaamadest ja suhtumistest.

Kui vanasõna kujutab endast kokkusurutud kujul esitatud didaktilis-moraliseerivat maailmakäsitust, mis pürib üldistusele, siis kõnekäändudes ehk rahvapärases fraseoloogias ei ole tegemist suure üldistusjõuga tõsimeelsete ütlustega. Pigem on tegemist millegagi, kus oluline roll on üksiksituatsiooni iseloomustamisel, enamasti huumori kaudu. Fraseologismides tavatsetakse esitada suhtumist, rakendades eeskätt naeruvääristamist või pilkamist. Nii näiteks omab tuntud piiblivanasõna *Mees on naise pea* (EV 6591) fraseoloogilisi teisendeid, milles lisatakse levinud väitele naljatlev täpsustus: *Tol mehel om uma pää, a' naase kaal – kohe naane taht, sinnä käänd*. Vanasõnast *Naine on maja lukk* (EV 7266) tuletatud fraseoloogilist ümberütlevat nimetust *majalukk* kohaldakse reeglina tubli perenaise kohta, ent võidakse kasutada ka hoopiski tigeda koera kohta (aluseks tõenäoliselt vanasõna *Kuri koer õue hoiab*, mille sisuks on, et kuri naine on töökas). Kui vanasõna n.-õ. kehtestab, et *Ära ole ühe päeva perenaine* (EV 14861), siis vanemas fraseoloogias on tuntud nimetus *ühepäevaperenaine*, mis on aksioloogiliselt märgistatud, tähistades halvasti majandavat, mittekokkuhoidlikku perenaist. Sellised on vaid mõned fraseologismidele iseloomulikud näited.

Tõenäoliselt tuntuimad naise ja mehe suhet väljendavad fraseoloogilised ütlused eesti keeles on *püksid naise jalas* ja *naise tuhvli all ~tuhvialune olema*, mille kohta leidub ligi paarsada üleskirjutust eesti fraseologismide andmebaasis. Sellega naeruvääristatakse meest, kes ei ole oma majas peremees (selgitus 1987. aastast pärineva üleskirjutuse juures: *Kelle jalas püksid on, sie on peremies majas. Hull küll, kui püksid naise jalga antasse.*). Ütluse naise jalas olevate pükste kohta esmaesinemine pärineb aastast 1850 (allikaks väljanne *Sannumetoja*), mis osutab, et tegemist on vana väljendiga, mis on aga visalt püsinud keeles tänapäevani. Väljend *naise tuhvli all* on hilisem (1927). Tegemist on aga saksa fraseologismi tõkeliste vastetega: *die Hose(n) anhaben, unter dem Pantoffel stehen*. Levinud arusaama kohaselt kinnistuvad laenulised fraseologismid keeles, kui need on kultuuriliselt lähedased ja mõistetavad. Tuhvialuse-väljendi tagamaad on endisaegses paljudel rahvastel esinenud pulmakombes, mille kohaselt pidi altari ees üks abielujatest teisele jala peale astuma – kelle jalg peal, see pidi saama ka abielus valitsevaks pooleks.

Laiemalt tuntuks saab pidada ka ütlust *Pikk juus, lühike aru*. Selle teksti puhul on aga huvitav tõik, et kui vanasõnas nenditakse üheselt *Naesterahval on pitkad juuksed, lühikesed mõtted* (EV 7348), siis mitte üheski fraseologismis ei mainita naist, vaid nenditakse lihtsalt *Enesel pikad juuksed peas, aga aru lühike*. Küll leidub paar üleskirjutust, milles räägitakse hoopiski mehest: *pikk mees, aga lühike aru; pikk habe, lühike aru*. Kas suhtuda sellistesse kirjapanekutesse kui habelistesse, kuna tavapärastelt peeti sellise ütluse objektina silmas ikkagi naist? Fraseoloogilise keeleainese puhul on tavaline, et lühiduse ja konkreetsuse tõttu on võimalik väljendeid sobitada eriilmelitesse situatsioonidesse. Nii võibki suulise kõne kirjalike fikseeringute puhul tihtilugu puududa väljendit ümbitsev kontekst (või see on ebapiisav), mistõttu uurijate tehtud järeldused väljendi tegeliku aktualisatsiooni kohta kipuvad olema üksnes oletuslikku laadi.

Sooteemaliste fraseologismide puhul oleks näiliselt hõlbus vastata küsimusele, kelle kõnepruuki mingi ütlus pigem kuulub. Võiks ju võtta eelduseks, et ühe sugupoole esindajad kasutavad ekspressiivseid ütlemissi teise sugupoole kohta lähtuvalt soolisest kuuluvusest, s.t. et naissoo puhul leiavad taunitavat ikkagi mehed ning vastupidi. Paraku ei sisalda rahvaluule lühivormide üleskirjutused enamasti osutust sellele, kellelt ja millises olukorras ollakse kuulnud üht või teist väljendit.⁴ Kirjapanek ei tähenda veel seda, et väljendi üleskirjutaja ja kasutaja on üks ja see sama isik. Seega ei saa alati toetuda ka olemasolevatele kirjapanekutele, seda suuresti lähtuvalt keele- või rahvaluuleainese kogumise eripärast, ehk kui tsiteerida Arvo Krikmanni: "arhiiv pole folkloor, liiati mitte elu" (2004, 113).

Toetudes teiste keelte fraseoloogia põhjal tehtud järeldustele on siiski võimalik ühtteist väita. Samas tuleb silmas pidada kultuurilisi erinevusi. Hõlpsam on tõmmata paralleele eelkõige ajalooliselt ja kultuuriliselt seotud keelte ainese vahel. Näiteks eesti fraseoloogia puhul tuleb võtta arvesse, et vanem osa sellest on suuresti saksa keele mõjuline, seega tõuseb tulu selle keele fraseoloogia alusel tehtud uurimustest.

Erinevalt vanasõnast ei ole fraseoloogia uurimine soo-aspektist olnud populaarne ning selleteemalised uurimused on hakanud ilmunud alles alates 1990. aastatest. Saksa uurija Elisabeth Piirainen on esimese ja tänini ainsa fraseoloogina käsitlenud soospetsiifikat saksa fraseoloogias ning on kokkuvõttes nentinud, et sellise markeeringuga väljendeid võib tuvastada keeles üksjagu (Piirainen 2001; Piirainen 2002; Dobrovolskij, Piirainen 2009). Kui pidada silmas, et eestikeelne vanem fraseoloogia on laenuis iseloomuga, võiks Piiraineni uurimusi appi võttes leida potentsiaalselt sarnaseid seiku ka eesti aineses. Seda enam, et nimetatud uurija on rõhutanud vajadust otsida paralleele teistes keeltes, vältimaks üldistavaid järeldusi kultuurilistest eripäradest.⁵

Kui püüda fraseologisme liigitada nende soospetsiifilist leksikaal-semantilist kujundlikkust aluseks võttes, siis saaksime järgmise liigituse:

- anatoomilis-bioloogiliselt tingitud markeering (nt. *habemesse pomisema*, *vuntsi kargama*; *piimahabe*, *vahva vunts*);
- sotsiokultuuriliselt tingitud markeering (e. rõivastus, amet) (nt. *tanu alla saama*, *otsib piipu*, *piip enesel suus*, *vesti panema*; *õimab nagu voorimees*; *torujüri*, *köögikata*);
- (metafoorsel) kujundil põhinev markeering (nt. *kanapea*, *tätku täis*, *rumal hani*).

Kui esimene ja kolmas rühm on hõlpsalt mõistetavad, siis teine on suuresti tinglik tänapäeva olude seisukohalt; selliste väljendite mõistmine eeldab tihtipeale sotsiokultuurilisel ajaloolisel teadmisi. Vene fraseoloogia-uurimise traditsioonis tavatsetakse seda liiki ainekse nimetada etnofraseoloogiaks ning vastavaid väljendeid etnofraseemideks (Kovalj 2005, 82jj).

Piirainen toob eraldi rühmana välja fraseologismid, mida ta nimetab nn. soospetsiifilisteks dublettideks – tegemist on väljenditega, mis kujutavad endast leksikaalseid variante või mis käibivad ühtviisi nii naiste kui meeste kohta, s.t. millel puudub soospetsiifiline märgistus (Piirainen 2001, 302). Nii võib ka näiteks eesti keeles kasutada eeltoodud väljenditest mitmeid kellegi kohta, hoolimata tema soost. Võib aga hoopis eelistada sünonüümset väljendit, mis on neutraalne, nt. *nina alla pomisema*, *näkku kargama*.

Fraseoloogiliste väljendite analüüsi puhul tuleb alati silmas pidada nende kahetist loomust, mis väljendub nn. välimise vormi ja sise-mise vormi erinevas suhtes. Antud temaatika raames saab rääkida kahesugustest väljenditest: ühed on sooliselt markeeritud kujundi kaudu, teised omavad sooliselt markeeritud tähendust. Eesti fraseologismide hulgas on rohkesti väljendeid ja nimetusi, mida kasutatakse traditsiooniliselt üksnes naise kohta, ilma et see väljenduks otseselt leksikaalsel tasandil: nt. raseduse ja sünnitamisega seotud eufemistlikud väljendid

tagumised rattad läksid ette 'kui tüdruk oli juba rase, kui mehele läks, õnnistatud seisukorras 'lapseootel'; välimuse kirjeldused eest muuseum, tagant gümnaasium, eilne päev pikem kui tänane 'kui alusseelik paistab kleidi alt välja', eest sile nagu pesulaud, täies sõjamaalingus; idiomaaatiliselt verbiühendid {kedagi} kätel kandma, {kellegi} kätt paluma. Sama on täheldatud teistegi keelte fraseoloogia puhul, nt. vene keeles tunnustatud vene leksikoloogi Rojzensoni töödes juba 1970. aastatel (1973).

On aga üksjagu väljendeid, milles tehakse sugudel otseselt vahet, omistades inimestele teatavaid kindlaid, nn. soospetsiifilisele pürgivaid omadusi. Olen selliste hulka arvanud ka väljendid, mille lauselises kontekstis esinemas on andmebaasis eelkõige seotud just naisega, kuigi väljend iseenesest on üldkehtiv ehk soolisest aspektist sõltumatu (nt. suure suuga olema: *ta on üks suure suuga naisterahvas, vannub musta kurja täie suuga*; või kellelgi on süda keele peal: *Maril on ka süda keele peal, muud kui lätrab kõigile ää, kuda ta vanamehega riidleb*).

Kui võtta tähelepanu alla väljendid üksnes nendes esinevate sõnade 'naine' ja 'mees' alusel, siis eesti fraseologismide andmebaasist leiab leksikaalse komponendiga 'naine' ligemale 700 väljendit, nimetus 'mees' esineb ühtekokku 2600 korral. Selline seis on ootuspärane, kui tugineda eesti keele sõnavara soospetsiifilisele käsitlustele. Nii Cornelius Hasselblatt (1998) kui Kerli Olt (2004) on osutanud erinevate eesti keele sõnaraamatute analüüsi põhjal disproportioonidele meest ja naist märkivate sõnade esinemuses.⁶ Samas tuleb fraseoloogia puhul arvesse võtta, et tegu on ülekantud tähendust omava kõnekeele, mistõttu siin on suur osakaal ümberütlevale keelekasutusele.

Ettertuttavalt tuleb märkida, et selliste väljendite näol on tegemist laialt levinud stereotüüpsete ettekujutustega, mis ei piirdu vaid ühe keele ja kultuuriga. Toetudes eelmainitud Piirainenini töödele saksa fraseologismidest, püüan sellise liigituse universaalsuse kinnitamiseks (või

ümberlühkamiseks) teha esimese katse soolise aspekti uurimise alal eesti fraseoloogilise ainese põhjal.

Järgnevas annan ülevaate neist naistele omistavatest omadustest eesti fraseoloogia andmebaasist pärinevate näidete varal (sulgudes on antud tähendussetused neist samadest üleskirjutustest). Rühmad on moodustatud andmebaasi 165 000 teksti seast väljaotsitud tekstide (leksikaalse komponendiga 'naine' või selle sünonüümse vastega) põhjal. Rühmitamisel võtsin arvesse nii väljendite rohkust kui mitmekesisust, loetelu eesotsas esitatud rühmad on representatiivsemad. Nii mõnedki neist rühmadest on kattuvad, kuna üks omadus on teisega väga lähedalt seotud.

I Jutukas

Siia paigutuvad väljendid, milles väidetakse naised olevat sõnakad, lobisemishimulised, uudishimulikud. Kui väljendist isegi otseselt ei selgu, et see käib eelkõige naiste kohta, siis on abi selgitusest (esitan väljendi järel sulgudes). See rühm on kõige suurem ja mitmekesisem ning mitte ainult eesti fraseoloogias. Üheks põhjuseks võiks pidada naistele omaseks peetavat meestest aktiivsemat kommunikatiivset käitumist (Bierbach 2003). Sellisele stereotüüpsele arusaamale osutavad ka tänini hästituntud rahvapärased nimetused *pläralänuleenu* ja *ladrakai*, mis sisaldavad omaaegseid naisterahvaste pärisnimesid. Ka nimetusi *latatara*, *tatraveski*, *lobamokk* jt. tavatseti kasutada pigem naiste kohta.

Mitmetes ütlustes kaheldakse naiste poolt räägitavate juttude usutavuses: *Ah, mis sa usud kõiksugu vanade naiste juttusi, kui sa ise näemas ei old, ära siis räegi ka*. Tuntud ja paljutasutatud on tänapäevalgi ütlus *Naised saunas rääkisid* ('jutt, millel pole õiget tõepõhja, kuulujutt'). Selle kõige taustal on üsna ootuspärane kohata fraasi *naiste jutt*, mis tähendabki kahtlase

väärtusega juttu: *Loll, kes naiste juttu usub ja selle järele oma asju ajama hakkab*. Suur osa väljenditest on oma loomult võrdlevad: *plärab nagu turueit~lobiseb nagu turunaine, nagu külanaised vorstipaja juures* ('kui mehed vastastiku vaidlevad, igaüks omale õigust saada soovib'), *rabisti kut mõni vana naine, kelle suu märkigi äi seisa, sul on head moonaka naise lõuad* ('moonakate naesed riidlesid ja söimasid üksteist, kui pahas tujus olid, oli ütluseks külarahvalgi söimajale'). Üheks levinumaks võrdluseluseks on just vana naine: *räägib asja eest teist taga nagu vana naine; mis mies sie ka on, sie on hullemb kui vana naine – armastab plätrada ja tāmaga ei saa sõnakestki mieste juttu rääkida; tema jutu või vana naise lärtsu*.

Mitu väljendit osutavad ilmekalt asjaolule, et sõnaohtrus oli tõesti see omadus, mida omistati üksnes ja ainult naistele:

Naistel alati teised hammaste vahel, näd ep saa muidu läbigid ('s.o. klatšivad alati');

Peeti mokalaata ('kui naised koos, siis räägitakse palju').

Nn. soovitus *Pane naisele rauad suhu, et ta nii palju ei latraks* ('nii üteldi enne ja üteldakse nüüdki nendele meestele, kelle naised teevad külas tühje juttusi') kui ka nending *Kui ühe sõna suust lahti lased, nemad panevad kümme sõna juurde* ('Tühjajutu tegijaid nimetatakse meie kandis "lõugutajateks". Nende naiste kohta öeldakse') on selged viited naisterahva ülemäärasele jutukusele. Samuti kinnistab üldistusele püriv võrdlus *Ütessä miist vai üts naane, kärrä om üte pallö* kehtinud arusaama naiste ja meeste nn. verbaalse võimekuse erinevusest. Naiste sel-lealasest erilisest vilumusest annab aimu ka väl-jend *Isi ta kusi ja kodus sukka, üle aea aeas naab-riga juttu* ('teise naise kohta öeldi, vist pilleks').

II Võimukas

Eespool sai juba mainitud väljendeid *püksid naise jalas* ('kui abielus on n.-ö. jäme ots naise

käes – kas on mees saamatu või naine väga riia-kas ja valitsemishimuline') ja *naise tuhvialune* (ka *pätialune* või *põllealune*), ent nende kõrval on terve rida erilimelisi ütlemissi võimuka pere-naise kohta: *naisõ valitsuse all olõma; ohjad on naise käes; sie on nosu mies, naise pilli järel tant-sib, mina ninda tantsida ei taha; Juhan oo ju nii kangest oma naise hirmu all, et ta-p vei mette tilka viina ka vetta; sina ära mieste hulka tule, sina kodu naise p... taga õppind konutama, keda sina ilmaelust tiad; mis sa temast kutsud – temal rõngas ninas, eide seelikusabas kinni, ei ta kodust välja pääse*. Ka metafoorse liitsõna *kodupolitsei* (hilisem mugandus vastavalt muutunud oludele *kodune miilitsa valitsus*) all mõeldakse võimu-kat naist.

Naise kohta perekonnapeana seostati tege-likult juba eespool korra mainitud pulmakom-bestikuga: *peigmees või pruut, kes sel ajal saab oma jalaga teise jala peale astuda, kui õpetaja laulamise sõnu loeb, on eluaja teise pea*.

Võimukust on traditsiooniliselt seostatud ikka mehega. Seetõttu leidis aktiivsema hoia-kuga naisterahvas reeglina hukkamõistmist. Väljendati seda küll pigem saamatu mehe väl-janaermise kaudu, mitte niivõrd otseselt naist paika pannes. Leidub ka mõningaid regionaal-seid eripärasid. Setumaal tavatseti kavala naise kohta öelda omamoodi tunnustavalt *ta naane om munnõga*. Seegi omapärane moodustis annab aimu, et mehelikuks peetavate omaduste hulka kuulus ka kavalus, riikalikkus ning selle omistamisel naisele teda mitte ei alandatud, vaid hoopiski väärtustati.

III Kuri/riiakas

Täniini väga hästi tuntud nimetus *tulehark* käis ägedaloomulise naisterahva kohta: *naine kui tulehark ~ naane om majan ku ahohark*. Samuti nähtub eesti kõnekäändude andmebaasist, et ka adjektiivi türk – 'südametu, kalk'²⁷ – tavatseti kasutada ikka seoses naissoost inimesega:

See sai endale ühe igavese türgi naiseks ('naised nee olid türgid rohkem, meeste kohta seda sõna es üteldud').

Niidi Miina – see oo ju igavene türk, kes seik-kest ka peaks vetma.

Võrdlus Üts vihane naine om ni kui mäda kontin annab üheselt teada, et tegemist on äärmiselt negatiivse ilminguga. Niisamuti nagu mehe hädades on süüdi naise tigidus või pahatahtlikkus:

Naine on kuri, et mees joob ja mees joob, sest naine on kuri.

Veerd mees läks naise nahka ('öeldakse kui halb naine tubli mehe hukatusse viis').

On kirja pandud ka dialoogilisi jutte, milles võidi arutleda näiteks selle üle, kust pärineb naisterahvaste halb iseloom, ning lõpptulemuse-
sena nentida, et naised on lihtsalt oma loomuselt juba kurjad:

Mis maal kuulda? Kuidas uus kubjas on?– Kitsi, vana oli lahtise käega. – Kuda ta noorik?– Päält kaunis, sisu segane. – Ta oli ju tüdrukuna lahke, tasane. – Nojah, kurjad naised tulevad headest tüdrukutest. (vrd. EV 12603 Tüdrud on kõik head, ei tea, kust need öelad naised tulevad.).

Mitme väljendi puhul näib kehtivat seesama aksioomne väide, et tegu on n.-ö. ürgse loomusega, ning mehel ei jää muud üle kui leppida paratamatusega:

Oh teie kurjad naised, kui lutikad ja sääsed, neid mehi vaevavad.

Ennem saab hundist mehe naine kui sinust hüva inimene.

Suur osa siia kuuluvatest väljenditest on sihitud noore perenaise pihta, kes uude majapidamisse siirdudes võis osutada võimukamaks kui eeldati. Kurjana kalduti rahvapärastes väljendites kujutama just noorikut. Ka ütlus *eks sel ole veel minia hambad suus* ('norib tüli, ajab majas oma õigust') seob minia-staatuse ja käre-
da loomuse. Ilmselt oli uuel inimesel raske võõras majapidamises ning ta pidi end kehtestama. Ent samas, nagu tõdetakse naljatlevas ütluses *oleks*

naine hea olnud, kassid oleksid ta ära söönud on naise tigidus midagi, mis ongi temale ainuomane.

IV Rumal

Rohkem on tõenäoliselt tuntud metafoor-
sed võrdlused loomadega, s.t. teatud loomadele omistatav rumalus projitseeritakse tagasi inimesele: *rumal kui kõstri lehma vasikas*, *rumal nagu ilma päätä kana*, *rumal nagu hani* ('öeldakse tüdruku kohta, kes laseb poistest ennast läbi narritada'). Andmebaasis leiduvad vaid üksikud kirjapanekud otseselt naise "mõtlemisvõime" kohta, milles aga tavatsetakse seda üpris üleolevalt määratleda:

Lühike nagu naise mõistus.

Äga meite Miia pole rumal mette, aga taal emase inimese mõistus ('ütles mees oma naise vabanduseks').

V Alaväärtuslik

Siia rühma paigutasin kõik sellised väljendid, milles naist pilgatakse tema soo, vanuse, välimuse või sotsiaalse seisundi alusel. Lesknaisi, vanatüdruid ja üksikemasid on eri kultuurides ühtmoodi põlastusväärseteks peetud.

a) Sugu

Kuus naisterahvast, inimest pole ühtki. ~ Üks naine ja seegi naisterahvas, ei jõua nüüd ära toita.

Ennäe, ori pannakse isandaks, naisehilbak otsustajaks.

Naise võib veel teise kätte anda, aga püssi ei tohi. (vrd. EV 12363 Üks täitsamees ei anna teisele tarvitada oma nuga, hobust ja naist.).

Kui oled käde saand tüki naist või, siis litsu pääle põlve vastu, nii kuidas iial võid.

See pole naiste asi. ('üeldakse sel puhul, kui mõned isekes kis juttu puhuvad ja mõni tõine, kes sel ajal juurde juhtus, küsib, mis te räägite').

Ega see pole naiste gümnaasium. ('öeldakse olukorras, kus arvatakse, et tüdrukud ei saa oma ülesandega hakkama').

b) Vana naine, lesknaine, vanatüdruk, vallasema

On olemas terve rida sõimunimetusi just nende kohta, kes ei "liigitunud" enam või siis veel mitte "õige" naisena: *vana naise paaba*, *vana naise päkk*, *vanatüdrukunui*, *kesanoorik* ('ülem tütreku ja alamb naist, lapsega tüdruk'). Rõhutatult negatiivse markeriga on tähistatud naine oma vanuse ja mitte-abielulise (vanatüdruk, lesk) seisuse tõttu.

vana naine justku va puss; ka võrdlusena nõrga iseloomuga inimese kohta: *pehme nagu vana naise puss*;

Leskanaine, vilets vaene. (vrd. EV 5770 *Lesk naine kui madal aed, kust kõik üle lähvad*).

Taal juba vanatüdruku hais juures. ('vanem tüdruk, 26a. vana')

Pahur nindagu vanatüdrik.

Küll oli külas küirakaid ja vallas vanatüdruid.

Kui eeltoodud väljendid olid pelgad nendindud kellegi kehvapoolse staatuse kohta, siis leidub ka ütlemissi, mis pragmaatiliselt on käsitletavad ähvarduste või hoiatustena:

Soovin, et sa vanaks tüdrukuks pead jääma! ('pahanduse korral öeldi')

Ära sa vanatüdrukuks küll jää, siis sind viiakse ka Türgimaale kukkesid laulma õpetama.

Võtad naise, kel on regi taga. ('kui keegi lapsega tüdruku ehk lese kosis, siis räägiti')

c) Välimus

Siia rühma paigutasin väljendid, milles aasitakse naisterahvast tema väljanägemise alusel. Reeglina on tõgamise põhjuseks ühtemoodi nii vormikus: *jame naine nagu õlekubu, jame*

naine kui aam, sada kilo naise ilu, kui kõhnus: *nii kõhn nagu laudade vahelt läbi tõmmat, mis naene see on; kõhn nagu aiateivas* ('võrdlus hästi kõhna tüdruku kohta'), *nii kui ära kudend räim* ('mesinädalaid pidav noorik, kes on väga peeneks jäänud'). Ka suurt kasvu naine leidis osatamist negatiivse võrdluse kaudu mehega: *suur kohmakas naine nagu mies, üks kirvetüü ikke ole*.

Tütarlaste kohta, kes kippusid mitte-eakohaselt riietuma, kasutati halvustavaid nimetusi *kassiimetaja* ja *kassinoorik*. Või siis kommenteeriti iroonilise võrdluse vormis: *holmad lahti nagu lapseimetajäl; rinnad lahti nindagu ruugitud turskal*.

VI Raiskaja

Üks rohkete üleskirjutustega vanasõna nais-terahva kohta (ligi 100 varianti) kritiseerib just tema "tarbimisharjumusi": *Naine jõuab põllega rohkem välja kanda kui mees koormaga sisse vedada* (EV 7260). Sama vanasõna kõnekäänulised variandid kõlavad üsna sarnaselt: *Pere-meis ei jõund külmituga sisse kanda niipaelu kui perenaene põllega välja kand; Meis weitsi korjas, naine huisko pillas*. Suhteliselt hästi tuntud on tänapäevalgi metonüümiline nimetus *ühapäevaperenaine*, millega mõeldakse mitte-kokkuhoidlikku naisterahvast.

VII Laisk

Kahtlematult on laiskuse näol tegemist omadusega, mida töökusele suunatud ühiskonnas on alati taunitud. Iseäranis peeti seda puuduseks perenaise puhul. Aga nahutada said teisedki, näiteks tüdrukapsed: *ninda laisk tüdruk, et süöma iest hiad ei tie*. Sellise naisterahva kohta, kellel jäi usinusest vajaka, pruugiti ümberütlevat nimetust *kodukaru* (mis ühtlasi tähistas ka naise suguorganit⁸): *see on küll päris kodukaru, kodus istubki ainult*. Halvustavalt võrreldi laisklejat ka

ämma või vana naisega: *istüb nurgas nindägi Harju ämm, oh sina vana laisk naine – vedeled nagu vä viisrajak.*

VIII Muutlik

Naiste muutliku meelelaadi kohta ei ole andmebaasis just rohkelt väljendeid, leiduvad vaid mõned võrdlused: *naiste miil ehk kiislaliim, nigu kana hand tuule käeh* ('kerglane inimene, eriti naise kohta'), *tujukas kui aprillikuu ilm*. Viimasena toodud väljendi kohta puudub küll andmebaasis märke kasutusolukorra kohta, ent siinkirjutaja hinnangul on tavakasutuses võrdlusobjektiks reeglina naine. Sellele osutab ka Asta Õimu *Fraseoloogiasõnaraamatus* (2000) väljendi järel sisalduv näitelause: *Kuidas sa oma naisega hakkama saad, ta sul ju nagu aprillikuu ilm, iga hetk uued soovid ja tahtmised.*

IX Kergete elukommetega.

Truudusetust tähistavatest väljenditest tunnuimaiks sõandaks pidada sarvedetegemismotiivi sisaldavaid. Kuigi seda metafoori tavatsetakse seostada naisterahvastega (*Naine petab salaja meest, nii mehel tihatse sarvi*), näitab eesti fraseoloogiline keeleaines, et niisugust tegevust omistati siiski võrdselt mõlemale sugupoolele. Ehk nagu kõlab ühe väljendi selgitusena: 'mehed ja naised võivad sarvekandjad olla nagu elus ette tuleb'. Enamikust vastavasisulistest tekstidest nähtub siiski, et kergemeelsust ja kombelõtvust omistatakse küll pigem naistele:

Noh, sii on sii naisteinimese kaup. ('ku ta võera mehega läbi käib, siis öeldaks, et ta on oma kauba selle ja selle kätte annud')

Emä pani kelgo laka otsa, tütar võtis sealt ja sõitis edasi. ('tütar võtab oma ema halvad kombed üle')

Pealt oli näha neiuke, alt oli ammu naisuke.

Igavene sabakierutis ja hilibakas on teine. ('eputaja, kahtlaste kommetega naiste kohta')

Lips leer, naps naiseks, poole aasta pärast ponts poissi. ('kui tütarlaps kiirelt mehele tahab minna')

Eraldi tooksin esile väljendid, milles kasutatakse loomametafoori naise tähistamiseks. Juba eelpool sai neist mõnele osutatud. Kujundlikus keelekasutuses on loomade ja inimeste vahele paralleelide tõmbamine üks levinumaid võtteid. Vanimates sellistes sarnastatakse naisnimene kanaga ning seejuures on iseloomulik erinevate väljendite rohkus (sulgudes vanima üleskirjutuse dateering).

KANA: pime kana leidis tera ~ pime kana löid ka vahest tera (1823/41); *nagu peata kana* (1851); *nagu kana takus* (1860); *kaagutasid nagu kanad munavalus* (1860); *kanavarbad silmis* (1893); *kanapea otsas* (1923/4); *kanapime* (1927); *kodukana* (1901).

Vähem eriilmelisi ütlemissid leidub lehma ja emisega, veel vähem teiste olenditega.

LEHM: suur tüdruk, aga laisk kui lehm; oh sa igavene lehm; mees kui pull, naine kui lehm ('see on küllalt pilklik ütetus, sest mehe võrdlus pulliga on temale austav, naise võrdlus lehmaga alandav. Kõnekeeles oleks see mees priske ja punane, naine laisk ja lohakas').

EMIS: kuradi emis; laisk nagu vana emis ~ magab kui vana emis ~ sööb nagu vana emis; just naagu va pahur emis; elu kui emisel, põli kui põrsal ('kadestati mõnda inimest, kes sai kergelt ja hästi süia').

MÄRA: nagu va mära~ missa hirnud kui mõni vana mära; mis nisuksed märähoorad kellest küsivad; rügemendi mära; naised nagu tõlamärad ('priske, suure inimese kohta').

Mis puutub naise võrdlusse maoga, mis on taandatav piiblile, siis eesti fraseologismide andmebaasis sisalduva põhjal ei saa küll väita, et sellist ütlust eelkõige naisterahvaga seostatakse. Leidub vaid paar väljendit, mille selgituses osutatakse seosele naisega: *kahekeelne kui madu*

(‘naisterahvastest rääkides, laitvalt’) ja *Naised kõik on ussisugu, sina, kallis, oled aga madu!*

Käesolevast tööst jäid välja pejoratiivsed nimetused (sõimunimed), mida eesti aineses leidub rohkesti, sh. loomtermineid sisaldavaid, ning mis vajaksid hoopiski iseseisvat analüüsi.

Nagu eeltoodud näidetest näha, peetakse naissoole omaseks peamiselt negatiivseid omadusi. Samale järeldestele on jõutud teistegi keelte, nt. saksa ja vene fraseoloogia käsitlustes. Selliste väljendite aksioloogilisust hinnates võiks väita, et naise juures hinnati eelkõige töökust, kasinust, sõnakuulelikkust, tasakaalukust, tagasihoidlikkust. Tunduvalt vähesemal määral on välja toodud välimust, sellele osutavad vaid mõned naisterahva ilust kõnelevad (enamasti millegagi võrdlusel põhinevad) väljendid: *ilus kui noorik, ilus nagu roosilill, ilus tüdruk nagu ladvaõun, tüdruk om ilus õkva ku maasikmari-herra priske kui härg, prõua ilus kui maasikas, ilus kui pilt, ilus nagu ingel* (viimase juures on märkusena toodud: ‘õõti ikka naise kohta, mees ei ole ingel. Valge juuste ja siniste silmadega naisi peeti ilusates inglites’). Selliste võrdluste esinemus kaasaegses keelekasutuses võib olla juba küsitav, ent nimetust *naisenatuke* pruugitakse jätkuvalt (vt. ka EKSS III, 4 ‘(hellitlevalt) naisuke’): *Ikka teine asi, kui sul naisenatuke alati omast kääst võtta*. Vähem tuntakse tõenäoliselt rahvapärast sünonüümset hellitusnime *naisenarmas* (‘hellitav öeldis vähema, saleda tüdruku, naise kohta’). Naise välimuse kohta käivate ütluste põhjal (vt. ka alajaotust “Alaväär-tuslik”) võiks järeldada, et ilusaks on peetudki just väiksemat kasvu naisterahvast: *ilus viks ja veike triks, kena kõht ja kõrged rinnad* (‘väikene, ilus tüdruk’).

Heal välimusel on aga siiski omad varjuküljed, nagu nähtub reast väljenditest:

Kellel tüdrukul on ilus nägu, sellel on inetu tegu (vrd. EV 2064 *Ilus naine on silma paradiis, hinge põrgu, rahakoti puhastustuli*; EV 7317 *Võta naine kõrva dega, ära võta silmadega*.)

Ilus tüdruk, kena nägu, kes teab, kelle poisi jägu.

Ega ma naist kappi panemise jauks võta; ka Pane laeskappi, ise vaada eemalt (‘saksa naise kohta’).

Nagu juba öeldud, on fraseoloogias, võrreldes vanasõnaga, suur rõhk koomilisel väljenduslaadil. Situatsioonirepliikidena toimivate ütlustega soovitakse olukorda kujukalt ja mõjusalt iseloomustada ning mingil määral seeläbi ka hinnangut anda. Eesti vanemas fraseoloogias on aga rohkesti nn. naljasõnu, mille funktsiooni on keeruline tuvastada. Enamikule seesugustest tekstidest on iseloomulik riimi kasutamine, mis näib valitsevat sisu üle. Sellised, enamasti lõppriimilised ütlemlised pärinevad suuremas osas rahvalauludest. Teine osa omab seoseid rahvalajanditega, s.t. iseseisev fraas pärineb naljandi tekstist. Silmatorkavalt palju võib leida niisuguste ütlemliste hulgast just naisterahvaste kohta käivaid. Tegemist on ütlustega, mis on enamasti üksikud, s.t. fraseoloogilise üksuse tüpoloogiline üksus piirub mõne üleskirjutusega, samas on erinevate tüüpide koguhulk märkimisväärselt suur. Üks vanimatest sellistest tekstidest pärineb aastast 1894 ning esindab seda laadi ütlusi üpris ilmekalt: *Oled naine, et nalja ei mõista?* Ka ülejäänute siinkohal esitatavate tekstide dateering jääb pigem 19. sajandi lõppu. Toon siinkohal rea näiteid enesekohastest repliikidest, millest, nagu öeldud, ei tarvitse otsida sügavat mõtet, ent mis oma meelsuselt ilmestavad käsiteldavat temaatikat vägagi sobivalt. Naine joonistub nende põhjal välja kui keegi, kes on teistsugune (kui mitte öelda veider), ent kellela samas on mehel keerukas igapäevases elus toime tulla.

Naistel on nie naiste naljad, naura ninda, et silmad märjäd.

Oh ma vaene, kus mu naene – Kärevere metsas kännu otsas.

Mul pole naist, kes leiba tiib, ega last, kes ärä süüs leivä. ~ Ei ole naist, kes nal’la teeb, ega last, kes laksu lööb.

Hõissa, naine surnud, aga kes nüüd seale süüa annab?

Kokkuvõtteks

Võta naine ja puha, siss om latse ja puha, situve sänge täüs ja puha~ võta naane, saava latsõ' ja kiik.

Võtsin naise nalja pärast, alumise asja pärast ('rumal nali'). ~ Naise mina võtan nalja pärast, lapsed aga lausa lõbu pärast. ~ Naise võti nalla perast, muide meeste moodu perast.

Ei ole vaesel inimesel seda õnne, et naine ära sureb, ikka lõpeb mõni koduloom.

Küll sinu naene on hää, minu naene ei ole peksteski nii hää.

Minu naine meeldiks mulle siis, kui ta oleks teise mehe naine.

Elu pole muud kui naljamäng, naised, viin ja pehme süng!

Samas on rida väljendeid, mis hoopis vastanduvad eeltoodud bravuuritsemistele. Siin esitatakse mehelikkust või õieti selle vajakajäämist võrdluses naisega. Kui on omadusi, mida naise puhul peetakse tavaliseks, siis omistades neid mehele soovitakse teda alavääristada. Nagu järgnevatest näidetest näha, on enamasti tegu tugevalt ekspressiivsete väljenditega.

Mehe nägu, aga naise tegu. ('mõni mees lubab suuga kõik ära teha, aga kui tarvis teha oleks, siis pole tegijaid kuskil')

Edev naine – nitsevo, edev mees – toh-oh-hool!

Vat kos miis, pelgab naist – viskab kirvege jökke.

Sina ei ole muud kui naisterahva reiterisu. ('seda öeldakse mehe kohta, kes vilets tööline, laisk ja hooletu')

Sa olet miis küll ku naisi kotun ei ole'.

Sa saa sedasi naist koa ühti, saad mõne lese ehk lapsega tüdrukul! ('kui poisse töö juures õpetati, ehk mõni na kohmetand oli aru saama, siis talle öeldi')

Toodud näideterea lõpetuseks tootsin ütluse, mis kõlab lohutusena mehele, kes on vaatamata oma kaasatundmist väärivale seisundile ikkagi parem kui naine: *Mis sa nutad, võta naene, vahi otsa ja naera!*

Kuidas suhtuda selliste rõhutatult negatiivsete ütleliste tõsiseltvõetavusse? Tõenäoliselt oleks liiga lihtsustav rääkida nende tekstide alusel kellegi, antud juhul naiste, raskest olukor-
rast kauges minevikus. Pigem tuleks neid pidada meestepoolseteks või hoopis teiste sookaaslaste peaaasjalikult humoorikateks või iroonilisteks repliikideks või kommentaarideks, milles on üksjagu lihtsalt tahtmist oma üleolekut näidata teise poole alavääristamise kaudu. Kahtlemata on üks osa niisugustest hinnangulistest väljenditest sooliselt diferentseeritud. Teisele osale võidakse omistada selline markeering konkreetsetes keelelises kasutuses. Sellised konnotatsioonid on kindlasti teatud mentaliteedi väljendused. Kui vanasõnu peetakse stereotüüpsete ettekujutuste säilitajaks – aspekt, mis on pakkunud huvi ka näiteks sotsiaalsühholoogidele –, siis võib nentida, et sama võib kohata ka fraseoloogilises sõnaloomes, iseäranis selle vanemas osas ehk kõnekäändudes. Kui aga suurt osa vanasõnu tavatsetakse juba nende nimetusest tulenevalt kaasajal igandlikuks arvata, siis fraseoloogiliste väljendite puhul, mille kasutamine on eelkõige spontaanne ning kõnesituatsioonist sõltuv, ei omistata neis sisalduvale samasugust tähelepanu. Edasised uuringud peaksid püüdma vastata küsimusele, kui suurel määral ja miks inimesed jätkuvalt kasutavad nii mõneski mõttes arhailisi keelendeid. Artikliga ei soovi siinkirjutaja mingil juhul kinnistada laialt levinud arusaama, et vanasõnades ja muudeski ütlustes vaatab kaasaja inimesele vastu tõepärane pilt omaaegsetest arusaamadest. Samas ei saa neist ka mööda vaadata ning tuleks püüda nende kriitilise analüüsi tulemusena lahti mõtestada seda, mis on aastasadade jooksul keelekasutusse kinnistunud.

Artikkel valmis sihtfinantseeritava teema "Folkloori narratiivsed aspektid. Võim, isiksus ja globaliseerumine" (SF0030181s08) ja riikliku

programmi “Eesti keel ja kultuurimälu 2009” projekti “Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas ja fraseologismide allikpublikatsioon “Monumenta Estoniae Antiquae” sarjas” (EKKM09-150) toel.

Märkused

- 1 Ülevaadet nendest uurimustest võib lugeda Outi Lauhakanga monograafiast (2004).
- 2 Selgituseks: lühend EV koos numbriga tähistab vanasõnateksti tüübinumbrit eesti vanasõnade akadeemilises väljaandes. Vanasõnatekstdid (küll üksnes tüübipead, mitte variandid) on elektrooniliselt leitavad ka internetis aadressil <http://www.folklore.ee/rl/date/robotid/leht1.html>.
- 3 Artiklis tugineda keelenäidetele, mis pärinevad arendamisjärgus olevast Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaasist, mis on kõigile huvilistele kättesaadav aadressil <http://www.folklore.ee/justkui/>. Andmebaas sisaldab fraseoloogilist ainet Eesti Rahvaluule Arhiivist, Eesti Kultuuriloolise Arhiivi käsikirjalistest fondidest, Eesti Keele Instituudi ja Emakeele Seltsi murdearhiivist.
- 4 Lühivormid erinevad just sel põhjusel laulude ja jutude kirjanepäetustest, kuna viimased sisaldavad reeglina osutust informandile ehk isikule, kellelt aines pärineb. Vt. Järv 2001.
- 5 Osutaksin siinkohal ka selleteemalistele uuringutele vene uuemas fraseoloogias, vt. Emirova 2005.
- 6 Hasselblatt osutab koguni seksistlikele hoiakutele eesti keele leksikograafilises traditsioonis (1998, 154).
- 7 Selgitus pärineb Wiedemanni *Eesti-saksa sõnaraamatust* (1973), kus seda seostatakse küll pigem südamega (türgi süda).
- 8 Vt. Saareste *Eesti keele mõisteline sõnaraamat* (1962) 17:906 (suguelundid).

Kirjandus

Bierbach, Christine (2003). Geschlechtsspezifischer Sprachgebrauch. In Kolboom, Ingo; Kotschi, Thomas; Reichel Edward (Hrsg.), *Handbuch Französisch: Sprache-Literatur-Kultur-Gesellschaft: Für Studium, Lehre, Praxis*. Berlin, Erich Schmidt Verlag, 331–340.

Dobrovolskij, Dmitrij; Piirainen, Elisabeth (2009). *Zur Theorie der Phraseologie. Kognitive und kulturelle Aspekte*. Tübingen, Stauffenburg Verlag.

EV = Eesti vanasõnad I–V. *Monumenta Estoniae Antiquae* III: 1–5. Koostanud A. Hussar, A. Krikmann, E. Normann, V. Pino, I. Sarv, R. Saukas. Toimetanud A. Krikmann ja I. Sarv. Eesti Raamat, Tallinn, 1980–1988.

EKSS III, 4 = *Eesti kirjakeele seletussõnaraamat* (1994). III kd., 4. vihik. Valgus, Tallinn.

- Emirova (2005) = Емирова Адиле (2005). Оппозиция "мужчина-женщина" в русской фразеологии. В Алексеевко, М.; Вальтер, Х. (ред.), *Грани слова: сборник научных статей к 65-летию В. М. Мокиенко*. ЭЛПИС, Москва.
- Hasselblatt, Cornelius (1998). Die Frau im estnischen Lexikon. In Grünthal, Riho; Laakso, Johanna (eds.), *Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 228. Helsinki, Suomalais-ugrilainen seura, 147–155.
- Järv, Risto (2005). The Gender of the Heroes, Storytellers and Collectors of Estonian Fairy Tales. *Folklore*, 29, 45–60.
- Kovalj (2005) = Коваль, Владимир (2005). Славянская этнофразеология в гендерном аспекте. В Алексеевко, М.; Вальтер, Х. (ред.), *Грани слова: сборник научных статей к 65-летию В. М. Мокиенко*. ЭЛПИС, Москва.
- Krikmann, Arvo (2004). "Sai hea obaduse vastu obadust": Löömist ja peksmist märkivad väljendid eesti keeles. Reetor 3. Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuuriloo ja Folklooristika Keskus, Tartu.
- Kuusi, Matti (1998). The Place of Women in the Proverbs of Finland and Ovamboland. In Flonta, Teodor (Ed.), *De Proverbio. Electronic Journal*, 8.
- Lauhakangas, Outi (2004). *Puheesta ihminen tunnetaan. Sananlaskujen funktiot sosiaalisessa vuorovaikutuksessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Olt, Kerli (2004). Meest ja naist märkiv leksika sõnaraamatutes. *Ariadne Lõng* 1/2, 58–65.
- Piirainen, Elisabeth (2001). Der hat aber Haare auf den Zähnen! Geschlechtsspezifisch in der deutschen Phraseologie. In Hoberg, Rudolf (Hrsg.), *Sprache-Erotik-Sexualität*. Berlin, Erich Schmidt Verlag, 283–307.
- Piirainen, Elisabeth (2002). Geschlechtsspezifisch markierte Idiome: Hochdeutsch und Niederdeutsch im Vergleich. In Wiesinger, Peter (Hrsg.), *Akten des X. Internationalen Germanistenkongresses Wien 2000 'Zeitenwende-Die Germanistik auf dem Weg vom 20. ins 21. Jahrhundert'*. Band 2: Entwicklungstendenzen der deutschen Gegenwartssprache; Lexikologie und Lexikographie. Peter Lang, 373–378.
- Rojzenzon (1973) = Ройзензон, Л.И. (1973). *Лекции по общей и русской фразеологии*. Самарканд.
- Saareste, Andrus (1962). *Eesti keele mõisteline sõnaraamat*. III, vihik 17. Kirjastus Vaba Eesti, Stockholm.
- Storm, Hiroko (1992). Women in Japanese Proverbs. *Asian Folklore Studies*, 51, 167–182.
- Wiedemann, Ferdinand Johann (1973). *Estnisch-deutsches Wörterbuch*. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Valgus, Tallinn.
- Õim, Asta (2000). *Fraseoloogiasõnaraamat*. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.